

Ulf Brunnbauer

Kontinuitete in spremembe. Aktualni trendi v zgodovinopisju Jugovzhodne Evrope

1. Uvodna pripomba

Zlasti ob vojnah v nekdanji Jugoslaviji se je pokazalo, da je preteklost Jugovzhodne Evrope še v marsičem sporna. Različno tolmačenje zgodovine je bilo sestavni del nacionalističnih diskurzov, navzočih pred krvavim razpadom Jugoslavije, ki so legitimirali vojna dejanja. Sklicujoč se na »zgodovinske pravice«, izpeljane iz preteklosti, so nacionalisti utemeljevali svoje politične projekte; stereotipne predstave, ki naj bi služile demoniziranju drugih skupin prebivalstva, so bile podkrepjene z zgodovinskimi argumenti. Zgodovinska zavest prebivalstva nekdanje Jugoslavije je bila dejavna, z njo pa so manipulirali in jo instrumentalizirali etnični inženirji. Zahodni opazovalci so zato pogosto govorili o preobilici zgodovine, ki je bila prisotna na ozemlju nekdanje Jugoslavije in ki tako zelo otežuje uspešno reševanje aktualnih problemov. Nasprotujoča si tolmačenja preteklosti pa niso bila značilna le za jugoslovanske republike in narode, saj se je tudi v drugih državah Jugovzhodne Evrope po padcu železne zaves zapovedane marksistično-leninistične državne doktrine pokazalo, da je bila zgodovina v marsičem sporna, in sicer tako z bilateralnega vidika kot z vidika odnosov med različnimi skupinami prebivalstva znotraj posameznih držav. Dejstvo, da preteklost ni bila presežena ter da številne in globoke rane, ki jih je krvavo 20. stoletje zapustilo v zgodovinski zavesti prebivalstva Jugovzhodne Evrope, tako niso bile tematizirane, se je maščevalo. V političnem in javnem diskurzu so se mnogi sklicevali na zgodovino, da bi tako podžgali nezaupanje do drugih držav ali do manjšin. Kot primer lahko navedemo konflikt med Grčijo in Republiko Makedonijo, v katerem so kot dokaz veljavnosti posameznega stališča služili zgodovinski »argumenti« in arheološki artefakti. Ali drug primer: tako v Romuniji kot Bolgariji je odnos večinskega prebivalstva do največje manjšine v deželi (t.j. Madžarov oziroma Turkov) pod močnim vplivom »znanja«, ki ga o tej manjšini oblikuje pouk zgodovine in zgodovinski diskurz.

Ob teh dogodkih se je tako imenovana mednarodna skupnost, ki se je zlasti zaradi vojn v Jugoslaviji intenzivneje angažirala v Jugovzhodni Evropi, zavedla konfliktnosti zgodovine v tej regiji. Uveljavilo se je mnenje, da je za utrditev demokratičnega razvoja, za izboljšanje bilateralnih odnosov, za okrepitev civilne družbe in za večjo strpnost do (etničnih, verskih) »drugih« potreben popravek v zgodovinski zavesti. Tovrstna prizadevanja mednarodne skupnosti – denimo v okviru pakta o stabilnosti za Jugovzhodno Evropo ali različnih programov Evropskega sveta – so bila usmerjena predvsem k pouku zgodovine na obveznih (osnovnih) in srednjih šolah. Odraščajočo generacijo bi bilo potrebno vzgojiti v novem zgodovinskem duhu, neobremenjenem z »dednim sovraštvom«, ki bi v mladih vzbudil razumevanje in senzibilnost za »drugega« ter obenem poudaril to, kar je bilo narodom in ljudem Jugovzhodne Evrope v preteklosti skupno. V okviru teh prizadevanj so na primer preučili, v kolikšni meri

je v obstoječih učbenikih za zgodovino prisotna nacionalistična miselnost,¹ pripravili so nove učbenike in nov učni material za pouk zgodovine,² zasnovali nove učne načrte in obenem organizirali izobraževalne seminarje za učitelje zgodovine.

Toda iz teh prizadevanj je bilo skoraj popolnoma izvzeto akademsko zgodovinopisje kot raziskovanje in zapisovanje zgodovine. To je presenetljivo vsaj iz dveh razlogov; prvič – izsledki profesionalnega zgodovinopisja odločilno sooblikujejo zgodovinsko podobo posamezne družbe. Nosilci političnih odločitev so se pogosto posluževali oziroma se pogosto poslužujejo »spoznanj« zgodovinarjev svoje dežele, da z njimi utemeljujejo svojo politiko. Zlasti v nekdanji Jugoslaviji je zgodovinopisje prispevalo k ustvarjanju klime vzajemnega sovraštva med posameznimi etničnimi skupinami. In drugič – med poukom zgodovine v šolah in akademskim zgodovinopisjem so številne povezave: bodoče učitelje pogosto poučujejo akademski zgodovinarji; šolske knjige prav tako velikokrat pišejo slednji. Poleg tega tako učbeniki kot učni načrti za zgodovino temeljijo na znanju, ki je bilo zbrano pri raziskovanju, in odražajo metodološko usmeritev, ki prevladuje tudi pri znanstvenem zgodovinopisju določene družbe. Akademsko zgodovinopisje tako predstavlja osrednji del konstrukcije in artikulacije kolektivnega spomina posamezne družbe. Pri ustvarjanju strpne zgodovinske podobe je potrebno upoštevati strategije in način delovanja profesionalne rekonstrukcije preteklosti.

Da bi izpolnil ta deziderat, je »Center for the Study of Balkan Societies and Cultures« (CSBSC) na Univerzi v Gradcu zasnoval raziskovalni projekt, namenjen proučevanju razvoja zgodovinopisja v posameznih deželah Jugovzhodne Evrope od konca socializma. Cilj je bil ugotoviti, kakšen je metodološki in vsebinski status quo, opisati najpomembnejše spremembe od leta 1989, analizirati in umestiti v kontekst zgodovinopisne kontroverze ter nazadnje razkriti pomanjkljivosti. Ministrstvo za izobraževanje, znanost in kulturo (Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur/BMBWK) je zamisel za projekt odobrilo, njegovo uresničitev pa v obliki dveletne raziskovalne naloge (2001–2003) zaupalo CSBSC-ju. Pri tem projektu sodelujejo zgodovinarji iz držav Jugovzhodne Evrope, zaradi primerjave pa je vanj vključena tudi Grčija (ki pa ne bo predmet tega članka).³ Moje izpeljave se v veliki meri opirajo na delo udeležencev projekta, zato vsem dolgujem iskreno zahvalo.

¹ Cf. Council for Cultural Co-operation (ur.): *The Balkans – Ethnic and Cultural Crossroads: Educational and Cultural Aspects* (Strasbourg 1995); Wolfgang Höpken (ur.): *Öl ins Feuer? Schulbücher, ethnische Stereotypen und Gewalt in Südosteuropa* (= Studien zur internationalen Schulbuchforschung 89, Braunschweig 1996); Balkan Colleges Foundation (ur.): *The Image of The Other. Analysis of the high-school textbooks in History from the Balkan countries* (Sofia 1998); Heike Karge/Andreas Helmedach (ur.): *Minderheiten im Schulbuch – Südosteuropa* (= Internationale Schulbuchforschung, 23:2, 2001); Christina Koulouri (ur.): *Clio in the Balkans. The Politics of History Education* (Thessaloniki 2002).

² Cf. projekt »History and History Teaching in Southeast Europe. Creating Additional Materials for Teaching Southeast European History«, ki ga vodi Center for the Study of Balkan Societies and Cultures na Univerzi v Gradcu. Pri tem projektu se oblikuje učni material za pouk zgodovine v Jugovzhodni Evropi, ki temelji na socialni zgodovini in zgodovini vsakdanjega življenja.

³ Udeleženci projekta so: Neven Budak (Hrvaška), Valentina Duka (Albanija), Ibrahim Gashi (Kosovo), Daniela Koleva in Ivan Elenkov (Bolgarija), Predrag Marković in Momčilo Pavlović (Srbija), Antonis Liakos (Grčija), Oto Luthar (Slovenija), Šerbo Rastoder (Črna gora), Smaranda Vultur (Romunija). Zgodovinopisje v Bosni in Hercegovini analizira Christian Promitzer (Gradec), v Republiki Makedoniji pa avtor tega prispevka.

2. Uvod

Po zlomu realsocialističnih režimov v Jugovzhodni Evropi so nekateri opazovalci zgodovinopisja pričakovali, da bo dvig ideološke zavese pripeljal do revolucije v zgodovinski vedi.⁴ Konec cenzure in v veliki meri tudi neposrednega vpliva politike – razen na Hrvaškem, kjer je pod predsednikom Tuđmanom politični, nacionalistični pritisk na zgodovinarje ostal zelo močan – kot tudi nove možnosti za stike z »zahodnimi« kolegi bi po pričakovanjih morali pripeljati do bistvene spremembe usmeritve zgodovinopisja v Jugovzhodni Evropi, in sicer v teoretskem, metodološkem in vsebinskem pogledu. A tako kot velja za druge napovedane revolucije, tudi te ni bilo. Še več – pokazale so se močne kontinuitete med socialistično in postsocialistično zgodovinsko vedo. V tem smislu je zgodovinopisje odsevalo splošen razvoj družbe, saj sta bila tudi za postsocialistično družbo kot takšno značilna tako spreminjanje kot kontinuiteta. Tranzicija ni potekala kot premočrten proces od A do B, temveč je bila transformacija kompleksna, protislovna in ambivalentna. Ob koncu socializma niso kar naenkrat zastarale vse njegove specifične prakse in nazori. Nasprotno – različne družbene strategije, ki so se izoblikovale v času socializma, so se izkazale kot izjemno koristne za preživetje v težkem obdobju transformacije.⁵ Zgodovinska veda zgledno ponazarja dinamiko kontinuitete in spreminjanja, ki je postala tako značilna za postsocialistične družbe. Kajti po eni strani drži, kar ugotavlja Maria Todorova (»the ideological screen has been lifted, but the expected revolution in the profession is not taking place«⁶), po drugi strani pa je bilo zgodovinopisje podvrženo tudi močnemu pritisku k spremembam. Tudi zgodovinopisje namreč ni doživelo »tranzicije« od neke izhodiščne pa do točno določene končne točke, temveč »transformacijo«, ki se je izkazala za proces, za katerega so značilne različne hitrosti in razvojne smeri.

Ob novih možnostih se je postsocialistično zgodovinopisje držav Jugovzhodne Evrope nepričakovano srečalo tudi s specifičnimi novimi izzivi in problemi. Za vse nekdanje socialistične države Jugovzhodne Evrope – deloma z izjemo razmeroma prosperirajoče Slovenije – velja, da se mora zgodovinopisje spopadati z velikanskimi finančnimi težavami, medtem ko je v času socializma zaradi svojega velikega ideološkega pomena od države prejemale razmeroma veliko sredstev. Zdaj, po letu 1989 (oziroma 1991 – letu dokončnega razpada Jugoslavije in padca komunističnega režima v Albaniji), so se zaradi pomanjkanja denarja poslabšali tako materialni pogoji raziskav kot tudi možnosti objavljanja in udeležbe na mednarodnih srečanjih. Knjižnice pogosto ne zmorejo nabavljati tuje literature in obdržati naročil na tuje časopise. S tem je za zgodovinarje iz Jugovzhodne Evrope oteženo tako spremljanje tekočega mednarodnega raziskovanja kot tudi enakopravno sodelovanje pri mednarodnem diskurzu. Zgodovinski diskurz o tej regiji zato veliko bolj oblikujejo zgodovinarji, ki delujejo zunaj nje. Opazno škodo je poleg tega utrpel tudi družbeni ugled zgodovinske stroke: po eni strani študij zgodovine ne obljublja možnosti velikega zaslužka in zato za študente ni posebno privlačen; po drugi strani pa sta močna ideologizacija zgodovine v času socializma kot tudi ustrezljivo sodelovanje mnogih zgodovinarjev pri utemeljevanju vladajoče ideologije in pervertiranju zgodovine, spodkopala verodostojnost stroke.

⁴ Maria Todorova: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, *American Historical Review*, 97:4 (1992), 1113.

⁵ Cf. denimo: Katherine Verdery: *What was socialism, and what comes next?* (Princeton et al. 1996); Michael Burawoy/Katherine Verdery (ur.): *Uncertain Transitions. Ethnographies of Change in the Postsocialist world* (Landham et al.); Gerald Creed: *Domesticating Revolution. From Socialist Reform to Ambivalent Transition in a Bulgarian Village* (University Park 1998).

⁶ Todorov, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1113.

Kljub temu se zgodovinski vedi še vedno pripisuje pomembno orientacijsko in legitimacijsko funkcijo. Javnost od zgodovinarjev pričakuje, da odgovarjajo na vprašanja o preteklosti posamezne družbe in naroda ter s tem o njunem mestu v zgodovinskem procesu kot tudi o njunem položaju glede na druge narode. To je zlasti očitno v nekdanjem jugoslovanskem prostoru, kjer se nove države – in ozemlja, ki bi to šele rada postala – borijo za zgodovinsko legitimiteto. Tu se za odgovore prosi zgodovinarje. Zgodovina je tako postala eden temeljnih simbolnih virov v nacionalnih konfliktih in veliko zgodovinarjev je bilo vse preveč pripravljenih ustreči želji, da te vire priskrbijo. A tudi v tistih državah Jugovzhodne Evrope, katerih meje se niso spremenile, je zgodovinska veda služila konstrukciji postsocialistične identitete.⁷ Nov politični red in njegovi nosilci kot tudi nove politične formacije so iskali zgodovinsko legitimacijo in se pri tem po pomoč zatekli k zgodovini; postsocialistične družbe so socialistično izkušnjo želele umestiti v smiselni časovni kontinuum, ki bi povezal preteklost s sedanjostjo in prihodnostjo ter omogočil koherenco kolektivnih in individualnih biografij. Zgodovinarjem je ta vloga »dodeljevalcev smisla«, ki jim jo je namenila družba, omogočila, da hitro prebolijo travmo zaradi izgube varnega, obvezujočega in vajenega interpretacijskega okvira ter obenem kompenzirajo pomanjkanje ugleda. Kot legitimatorji naroda in identitete družbe so lahko znova utrdili svoje mesto in status v družbi.⁸ Ta implicitna – in pogosto tudi eksplisitna – funkcionalizacija zgodovinopisja za blagor naroda je odprla vrata vnovični politizaciji zgodovine.⁹

Zaradi podobnosti glede družbene funkcije, ki jo zgodovinopisje opravlja v posameznih državah Jugovzhodne Evrope, kot tudi glede družbenih pogojev njenega delovanja pa ne bi smeli spregledati, da postaja zgodovinska veda Jugovzhodne Evrope vse bolj raznorodna in da so razlike med zgodovinsko vedo posameznih držav bolj ali manj izrazite. Vendar pa te razlike ne odsevajo zgolj različnega političnega in gospodarskega razvoja, ki so ga dežele Jugovzhodne Evrope opravile od konca socializma – in ki se med drugim kaže v tem, da bo ena od držav (Slovenija) k EU pristopila že leta 2004, dve (Bolgarija in Romunija) predvidoma leta 2007, medtem ko se druge še niti ne pogajajo za članstvo –, temveč odsevajo tudi različno družbeno zapuščino, kar zadeva zgodovinopisno tradicijo. Poleg tega do razlik vse bolj prihaja tudi znotraj zgodovinske vede vsake od držav. Individualno in institucionalno zelo različno izoblikovani mednarodni stiki, različni institucionalni in intelektualni pogoji ter končno različne osebnostne lastnosti vodijo k heterogenosti zgodovinske vede Jugovzhodne Evrope, zaradi česar jo je v tako kratkem besedilu, kot je pričujoče, težko ustrezno analizirati. Zato se bom omejil na tiste značilnosti, ki so po mojem mnenju najpomembnejše, in se pri tem osredotočil na temeljne dejavnike kontinuitete in spreminjanja. Takšno ravnanje je nujno zelo selektivno, zato mnogih del, ki bi jih bilo ob izbiri drugačne perspektive potrebno obravnavati, ne bom upošteval. Kljub temu upam, da s svojim videnjem stvari ne podajam zgolj subjektivne ocene, temveč se lahko sklicujem na določeno stopnjo »točnosti«.

⁷ Cf. Peter Niedermüller: »Zeit, Geschichte, Vergangenheit. Zur kulturellen Logik des Nationalismus im Postsozialismus«, *Historische Anthropologie*, 5:2 (1997), 253 sq.

⁸ Anthony D. Smith: *Myths and Memories of the Nation* (Oxford 1999), 84.

⁹ Cf. Marta Verginella: »Uso della storia nella Sonderweg slovena«, *Storica*, 7:19 (2001), 97–115.

3. Kontinuiteta

Za obsežna področja jugovzhodnoevropske zgodovinske vede je značilna kontinuiteta po koncu socialističnega obdobja. Pojasniti jo je mogoče s tem, da na treh medsebojno povezanih ravneh ni prišlo do sprememb: na ravni osrednje paradigme, institucionalne zgradbe in dominantne metodologije. Poleg tega je potrebno – zato da jugovzhodnoevropski primer postavimo v znanstvenozgodovinski kontekst – že vnaprej povedati, da je bilo tudi na »zahodu« zgodovinske vede dolgo časa odporno proti spremembam in da je razvilo veliko mero inertnosti.

3.1 Narod kot subjekt »Meistererzählung«*

Kot ugotavlja Peter Niedermüller, je za postsocialistične družbe značilen zelo močan diskurz o nacionalnem, »ki vzpostavlja simbolične povezave med zgodovino, preteklostjo in sedanjo politiko«. ¹⁰ Diskurz o nacionalnem naj bi vzpostavil nov simbolni red, potem ko se je stari, marksistično-leninistični, porušil. Posebno izrazit je ta diskurz v novih državah Jugovzhodne Evrope, kjer so od začetka razpadanja jugoslovanske federacije politiko dolgo časa določala vprašanja naroda in kjer se je pri prebivalstvu izrazila izjemna »zgodovinska zavest«. Zgodovina je bila s tem, ko je narod postavila za primarno referenčno točko svojih raziskovalnih prizadevanj, ena od temeljnih nosilk tega diskurza. To vsekakor ni bil nov pojav, saj je »narod« – kot je prepričljivo pojasnil Wolfgang Höpken – v zgodovini jugovzhodnoevropskih držav najkasneje od šestdesetih let 20. stoletja znova nadomeščal »razred« kot osrednji subjekt zgodovinske naracije. ¹¹ Prihodu komunistov na oblast je sledilo le kratko obdobje, v katerem je zgodovino temeljilo na historično-materialistični in internacionalistični paradigmi in v katerem so zgodovino obravnavali predvsem kot zgodovino razrednih bojev. ¹² Nato je najpomembnejši okvir zgodovinskega dogajanja znova postal narod, potem ko je že bil dominantna paradigma predsocijalistične zgodovinske vede. V Jugoslaviji je to imelo za posledico, da se je od šestdesetih let dalje zgodovinske vsake od republik vedno bolj ukvarjalo le še z zgodovino lastnega naroda, t.j. titularnega naroda republike, in da so na področju zgodovinske republike med seboj vedno redkeje sodelovale oziroma še v teh redkih primerih samo v obliki kontroverz. Enotnost jugoslovanske zgodovinske vede je temeljila zgolj na enotnosti političnega režima. ¹³

Osredotočenost na narod pa ni pomenila preprosto vrnitve k predsocijalistični, nacionalistični paradigmi, temveč je poleg tega odlikovala izkušnjo, da je nacionalna država ostala še naprej osrednji okvir socializacije in pomemben akter v zgodovinskem procesu. Ni naključje, da je bila v Jugoslaviji partikularizacija zgodovinske posameznih republik povezana z vse

* »Meistererzählung« je nemški prevod angleškega termina »master narrative«, z njim pa avtor označuje paradigmatsko strukturo, po kateri se organizira in pripoveduje zgodovino in ki obenem določa tudi subjekt zgodovine. /op. prev./

¹⁰ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 247.

¹¹ Wolfgang Höpken: »Zwischen 'Klasse' und 'Nation': Historiographie und ihre 'Meistererzählungen' in Südosteuropa in der Zeit des Sozialismus (1944–1990)«, *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 2 (2000), 15–60.

¹² Izjemo je predstavljala Republika Makedonija, kjer je bila zgodovina že od vsega začetka usmerjena k narodu, saj je ta imel pomembno funkcijo pri oblikovanju makedonske nacionalne identitete (cf. Höpken, »Zwischen 'Klasse' und 'Nation'«, 55).

¹³ Ivo Banac: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia«, *American Historical Review*, 97:4 (1992), 1086; cf. Božo Repe: »Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala. Institucionalne povezave jugoslovanskih zgodovinarjev in skupni projekti«, *Zgodovina za vse – vse za zgodovino*, 3:1 (1996), 69–78; id.: »Jugoslovanska historiografija po drugi svetovni vojni«, *Tokovi istorije*, 1:4 (1999), 312–325.

večjo federalizacijo države, ki so jo prinesle ustavne reforme v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja. Tudi v Romuniji in Bolgariji je bila vrnitev naroda kot osrednjega subjekta zgodovinske *Meistererzählung* povezana s splošno okrepljeno nacionalistično usmeritvijo politike obeh dežel (v primeru Bolgarije bolj navznoter, v primeru Romunije pa tako navznoter kot navzven v smislu vse izrazitejšega ločevanja od Sovjetske zveze).¹⁴ Pri poudarjanju naroda pa ni šlo zgolj za poskus partijskih vodstev, da bi pridobila nove vire svoje legitimnosti, ki se je potem, ko je uresničitev komunistične ideje postajala vse manj verjetna, vedno bolj krhala, temveč tudi za strategijo kooptiranja nekomunističnih intelektualcev v uradni diskurz režima. Povrhu je usmerjenost k narodu – kot je bilo prikazano za bolgarski primer – za zgodovinarje predstavljala možnost, da se emancipirajo od uradno vladajoče ideologije in se držijo znanstvenih standardov, ki ne služijo potrebam države in partije pa tudi potrebam grobega dialektičnega materializma ne.

Po koncu socializma je narod ostal glavni referenčni okvir zgodovinskih raziskovanj. Posebej nazoren – a tudi ekstremen – primer je Republika Makedonija, kjer področje zgodovinopisja obvladuje »Inštitut za nacionalno zgodovino«, ki ima eksplicitno zakonsko nalogo, da raziskuje zgodovino makedonskega naroda.¹⁵ Temu primerno se prevladujoče število zgodovinopisnih objav v Makedoniji ukvarja z zgodovino makedonskega naroda. A tudi v drugih deželah Jugovzhodne Evrope je narod v središču zgodovinopisnih prizadevanj, četudi ne zmeraj tako dominantno kot v Makedoniji. Wolfgang Höpken izostreno meni, da »gre zgodovini in zgodovinski publicistiki ne glede na navzven evropsko usmerjeno retoriko še vedno v prvi vrsti za utrjevanje nacionalne identitete, ki drugega izključuje ali pa ga dojema le z vidika ogroženosti.«¹⁶ Veliko zgodovinarjev v Jugovzhodni Evropi sodeluje pri konstrukciji nacionalnih mitov, ki naj bi utemeljili identiteto naroda, ga razmejili od drugih, pojasnili njegovo sedanost in prikazali njegovo prihodnost.¹⁷ Kot je zapisal Drago Roksandić, javnost od zgodovine pričakuje skorajda brezpogojno podporo nacionalnim mitom, saj so ti – zato ker izključujejo bistvene elemente preteklosti posameznega naroda, ki ne ustrezajo predstavam njegovih ideologov, zelo krhki.¹⁸ Krhke nacionalne identitete povečujejo verjetnost, da je zgodovina kontaminirana z miti.¹⁹ Dekonstrukcija nacionalnih mitov je zato deležna ostre kritike, saj vse preveč nazorno pokaže, da je tolmačenje nacionalne zgodovine konstruirano, odvisno od konteksta in enostransko. Podrobna analiza romunskih zgodovinskih in nacionalnih mitov, ki jo je opravil Lucian Boia, je, denimo, naletela na ostro zavračanje s strani »stare garde« romunskih zgodovinarjev.²⁰ Usmerjenost k narodu pa predstavlja tudi izhodišče za poskuse politične instrumentalizacije zgodovinopisja, saj naj bi to bilo podrejeno nacionalnemu »poslanstvu«. Mnogi zgodovinarji pa svoje delo v tem smislu instrumentalizirajo kar sami in povsem samostojno, saj se strinjajo, da je naloga zgodovinarjev krepiti narod.

¹⁴ Cf. Maria Todorova: »The Course and Discourses of Bulgarian Nationalism«, *Eastern European Nationalism in the Twentieth Century*, ur. Peter F. Sugar (Washington D.C., 1995), 88; Katherin Verdery: *National Ideology under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceausescu's Romania* (Berkeley et al. 1991).

¹⁵ Izpeljave o Republiki Makedoniji se opirajo na: Ulf Brunnbauer: »Nationalgeschichte als Auftrag. Die makedonische Geschichtswissenschaft nach 1991«, *Jahrbücher für Geschichte und Kultur Südosteuropas*, 4 (2002), 165–203.

¹⁶ Wolfgang Höpken: »'Vergangenheitsbewältigung' in Südosteuropa: Chance oder Last?«, *Südosteuropa*, 48: 11–12 (1999), 621.

¹⁷ O pomenu mitov za etnične in nacionalne identitete cf. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, zlasti 57–95.

¹⁸ Cf. Drago Roksandić: »Shifting Boundaries, Clientelism and Balkan Identities«, v: *Political Uses of the Past. The Recent Mediterranean Experience*, ur. Jaques Revel in Giovanni Levi (London/Portland 2002), 48.

¹⁹ Verginella, »La Sonderweg slovena«, 107.

²⁰ Lucian Boia: *History and Myth in Romanian Consciousness* (Budapest 2001 Šromun. 1997Ć). Nemški prevod bo izšel leta 2003 pri založbi Böhlau.

Osredotočenost na narod pomeni zoženje perspektive, saj se o zgodovini lastnega naroda praviloma ne piše na primerjalen način, kot o enem od vidikov evropske oziroma regionalne zgodovine, temveč se veliko bolj poudarja njegovo enkratnost. Temu ustrezno redke so v Jugovzhodni Evropi primerjalne zgodovinske raziskave. Nacionalna paradigma učinkuje ločevalno tudi zato, ker v njej prevladuje etnična definicija naroda. Zaradi tega se po eni strani narod in državne meje ne ujemajo vselej, po drugi strani pa so (nacionalne, etnične, verske) manjšine znotraj države izključene iz nacionalne *Meistererzählung*. V Albaniji, denimo, je po koncu socializma prišlo do značilne zamenjave uradnega koncepta »zgodovine Albanije« s konceptom »zgodovine Albancev«, kar se je med drugim izrazilo v večjem številu objav o Kosovu. Kosovskoalbanski in makedonskoalbanski zgodovinarji pišejo proti srbskemu in etničnomakedonskemu zgodovinopisju ter poudarjajo avtohton značaj albanskega prebivalstva v obeh deželah.²¹ Makedonski zgodovinarji pa se intenzivno ukvarjajo z usodo »makedonske manjšine« v Bolgariji, Grčiji in Albaniji, medtem ko zgodovina albanske manjšine in drugih manjšin na ozemlju Republike Makedonije ni našla prostora v nacionalni pripovedi. Takšna konceptualizacija nacije ne vodi samo k zgodovinopisnim – in zaradi tesne zveze med zgodovino in politiko potencialno tudi političnim – konfliktom z drugimi državami, temveč daje pripadnikom državnih manjšin jasno vedeti, da jih ne obravnavajo kot sestavni del nacije. Ti zato ne vidijo posebnega razloga, da bi se identificirali z državo in njeno zgodovino. Prominenten zgled politične relevantnosti etnične definicije naroda s strani zgodovinarjev je srbski primer: srbski zgodovinarji so aktivno prispevali h konstrukciji imaginarne skupnosti vseh Srbov ne upoštevajoč meje, znotraj katerih ti živijo. Ta ideja je bila eden od temeljev ekspanzionistične politike Slobodana Miloševića. Po drugi strani pa so nekateri hrvaški zgodovinarji s tem, ko so Srbe predstavljali kot dedne sovražnike hrvaškega naroda in ko so preteklost svojega naroda očistili vsega jugoslovanskega, iz nacije izključili nekdanjo veliko srbsko manjšino na Hrvaškem.²² Ekstremne posledice poraja etnična usmerjenost v Bosni in Hercegovini, kjer so bošnjaški (muslimanski), hrvaški in srbski zgodovinarji sovražno naravnani drug do drugega in so skorajda popolnoma prekinili medsebojne stike.²³ Vsaka od treh skupin zgodovinarjev v Bosni in Hercegovini zastopa svoj pogled na preteklost dežele. V razdeljenem Mostarju obstajajo celo identične hrvaške in bošnjaške zgodovinske ustanove ter dva časopisa z imenom »Hercegovina. Časopis za kulturno i povijesno naslijeđe«. Celotna protislovnost etničnega razumevanja nacije se kaže na primeru Črne gore. Namesto da bi poskušala definirati integrativno, nadetnično, ozemeljsko in politično določeno črnogorsko nacijo, tamkajšnja zgodovinska vedo določa konflikt med različnimi stališči glede obstoja črnogorskega etnonaroda: eni imajo Črnogorce za »najčistejše« Srbe, drugi gledajo nanje kot na popolnoma samostojen etnonarod, zastopniki vmesnega stališča pa jih obravnavajo kot posebno skupino znotraj srbske etnije, ki je opravila specifičen zgodovinski razvoj. Črnogorski zgodovinarji skušajo »dejstva« o preteklosti v svojo pripoved vključiti

²¹ O albanskem zgodovinopisju v Makedoniji, ki se večinoma razvija zunaj uradnih institucij, cf. Masar Kodra (ur.): *Shqiptarët e Maqedonisë* (Skopje 1994); id. (ur.): *Shqiptarët e Maqedonisë gjatë Luftës së dytë botërore* (1938–1944) (Kumanovo 1996).

²² Cf. razpravo med Nikšo Stančićem in Petrom Korunićem: »Časopis za suvremenu povijest«, zv. 2–3 (1993) ter zv. 1 in 3 (1994). Korunić je zanikal obstoj jugoslovanske struje znotraj hrvaškega narodnega gibanja v 19. stoletju, Stančić pa je njegovo trditev zavrnil ne le kot napačno, temveč tudi kot neetično. Za povzetek kontroverze cf. Nikša Stančić: »Odgovornost, profesionalnost i etičnost u hrvatskoj historiografiji – u povodu odgovora dr. Petra Korunića«, *Časopis za suvremenu povijest*, 26:3 (1994), 503–515.

²³ O bosanskem zgodovinopisju devetdesetih let cf. Dževad Juzbašić: »Kritische Konfrontation mit der Vergangenheit«, v: *Menschenrechte in Bosnien und Herzegowina: Wissenschaft und Praxis*, ur. Wolfgang Benedek/Otto König/Christian Promitzer (Wien/Köln/Weimar 1999), 341–348.

tako, da z njimi zgodovinsko legitimirajo svoje stališče, s čimer prispevajo k velikim napetostim v črnogorski družbi glede nacionalne identifikacije kot tudi glede vprašanja državne neodvisnosti.

Vendar pa nacionalno stališče ne ostaja brez konkurence. Po eni strani so se raziskovalci v zadnjih letih gotovo začeli intenzivneje ukvarjati z manjšinami, praviloma sicer zunaj prevladujočih zgodovinskih tokov. Pri tem so obravnavali tudi problematične vidike odnosa večine do manjšin, na primer usodo nemškogovoreče manjšine v Sloveniji. Po drugi strani pa marsikje prihaja do regionalnozgodovinskega mehčanja podobe homogenega naroda. O lastni zgodovini pogosto razmišljajo tiste regije, ki so imele tradicionalno bolj problematičen odnos s centrom države in ki so multietnično strukturirane. Posebej značilen primer je v tem oziru Romunija, kjer sta politična in administrativna decentralizacija še vedno anatemata za politične elite centralizirane države in kjer se poleg tega zgodovinske ukvarja z mitom nacionalne enotnosti, čeprav – in prav zato ker – so Romuni še v 20. stoletju tvorili vse prej kot »nacionalno« enoto in imajo posamezne pokrajine, iz katerih je sestavljena današnja Romunija, za seboj zelo različen zgodovinski razvoj. Kot nasprotovanje dominantnemu etnocentričnemu in centralističnemu diskurzu je bil l. 1991 v Cluju-Napoci ustanovljen »Center za transilvanske študije«, ki poudarja multikulturno zgodovino regije in poleg tega obravnava tudi druga, ne le izključno političnozgodovinska vprašanja, saj želi na ta način uveljaviti nov zgodovinski diskurz.²⁴

3.2 Institucionalni kontekst

Drug glavni dejavnik kontinuitete je struktura zgodovinskih ustanov, ki se ob koncu socializma ni bistveno spremenila. V nasprotju, denimo, z nekdanjo NDR v Jugovzhodni Evropi tudi ni prišlo do politično motiviranih čistk na zgodovinskih inštitutih – če odmislimo posamezne izjeme in spremembe v vodstvu institucij. Zmanjšanje števila zaposlenih so praviloma narekovale finančne omejitve.

V večini dežel področje raziskovanja še naprej zaznamuje dualizem akademijskih in univerzitetnih inštitutov (izjema je Makedonija, kjer Akademija znanosti, kar zadeva zgodovinsko vedo, ne igra praktično nobene vloge; Slovenija ima s svojimi decentraliziranimi in v veliki meri avtonomnimi raziskovalnimi centri, ki nominalno spadajo k Akademiji znanosti in umetnosti, prav tako drugačno strukturo). Vendar pa raziskovanje ni več v takšni meri skoncentrirano na akademijskih inštitutih, kot je bilo v času socializma.²⁵ Poleg tega so raziskovalci na akademijah deloma začeli tudi poučevati, preprosto zato ker njihova plača ni zadostovala za preživetje. Videti je, da so se na splošno na univerzitetnih inštitutih metodološke novosti uveljavile hitreje kot na bolj konservativnih in zelo hierarhično urejenih akademijskih inštitutih. Za Hrvaško so tudi ugotovili, da so bili zgodovinarji na univerzi manj dovzetni za (ekstremen) nacionalizem.²⁶ Ukinjeni ali preimenovani so bili tisti inštituti, ki so bili povsem jasno povezani s prej vladajočo ideologijo. Tako je »Inštitut za delavsko gibanje Srbije« postal »Inštitut za sodobno zgodovino«. Do večjih sprememb v institucionalni ureditvi je prišlo na Hrvaškem, kjer so pod predsednikom Franjem Tuđmanom zaprli tako imenovane

²⁴ Cf. Maria Ghitta/Vasile Sljan (ur.): *Centrul de Studii Transilvane 1991–2000* (Cluj-Napoca 2001).

²⁵ Cf. Karl Kaser: *Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft* (Wien/Köln/Weimar, 2. predelana izdaja, 2002), 195.

²⁶ Iskra Iveljić: »Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie in Kroatien«, referat za srečanje *Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie: Die Aufarbeitung der Vergangenheit in den 90er Jahren* (Desetletje postkomunističnega zgodovinskega obdelava preteklosti v 90. letih), Dunaj, 27.–29.9.2001, 3.

»antihirvaške« inštitute, kot so antifašistični muzeji v Zagrebu in Splitu ter regionalni inštituti za zgodovino delavskega gibanja, ter namesto njih v Zagrebu ustanovili »Inštitut za sodobno zgodovino«. Ta je na splošno veljal za »Tuđmanov inštitut« in si je zato, ker je HDZ-jevemu režimu zagotavljal legitimiteto, pridobil privilegiran materialni položaj.²⁷ Poseben primer z institucionalnega vidika in z vidika zaposlenih predstavlja Kosovo: tam so leta 1989/90 iz uradnih zgodovinskih inštitutov odstranili Albance, njihova mesta pa so prevzeli srbski zgodovinarji. Kosovskoalbanski zgodovinarji so večinoma delovali v neuradnih institucijah, vse do poletja 1999, ko je po koncu vojne zapihal nov veter in je večina srbskih zgodovinarjev Kosovo zapustila, kosovskoalbanski zgodovinarji pa so se lahko vrnili v uradne institucije.

Do horizontalnega mehčanja institucionalne kontinuitete je prišlo z ustanavljanjem različnih novih univerz (ki so pogosto nastale iz pedagoških visokih šol) kot tudi nevladnih organizacij (NVO), ki so razvijale tudi zgodovinopisne dejavnosti. Takšni NVO-ji so imeli pomembno vlogo zlasti pri raziskavah o manjšinah; omenimo na primer »International Centre for Minority Problems and Intercultural Relations« (IMIR) v Sofiji, ki je izdal vrsto publikacij o zgodovini Muslimanov v Bolgariji in na Balkanu, ali pa »Almanac« in »Art Club« v Črni gori, ki sta se med drugim ukvarjala z zgodovino Muslimanov oziroma Albancev v Črni gori. Za nastanek in financiranje takšnih NVO-jev so tuji financerji pogosto zelo pomembni. Poseben primer predstavlja v tem pogledu Republika Makedonija, saj država na področju zgodovinske vede prepoveduje privatne raziskovalne institucije (očitno zaradi bojazni, da bi sosednje države pooblastile privatne ustanove v Makedoniji, da širijo njihove nazore glede makedonskega vprašanja). Poleg tega so bile ustanovljene tudi nekatere nove raziskovalne institucije, ki pa pogosto trpijo zaradi velikih materialnih težav. Pomembna institucionalna novost z vplivom na Jugovzhodno Evropo je bila gotovo ustanovitev univerze Central European University (CEU) v Budimpešti, kjer številni študenti in študentke iz jugovzhodnoevropskih držav opravljajo svoje *Master of Arts* iz zgodovine. Ti, v mednarodnem okolju izobraženi mladi zgodovinarji bodo brez dvoma igrali pomembno vlogo pri nadaljnjem uvajanju novosti na področju zgodovinske vede v Jugovzhodni Evropi.

3.3 Metodologija

Malo sprememb je opaziti, kar zadeva metodologijo: še vedno prevladuje pozitivistično usmerjena politična dogodkovna zgodovina (*histoire événementielle*).²⁸ Usmerjenost k dogodkom in »dejstvom«, ki jih je treba najti v pisnih virih, je zgodovinarjem omogočila, da so preživeli konec socializma, ne da bi si morali zastaviti vprašanje glede svoje metodologije. Pozitivizem je v nemirnih časih nudil (navidez) varno oporo. Zgodovinarji svojo disciplino pogosto obravnavajo kot »trdo« znanost, ki temelji na obrtniški spretnosti odkrivanja in pravičnega urejanja dokumentarnih virov.²⁹ Odpiranje arhivov po l. 1989 je to tendenco še okrepilo, saj si je veliko zgodovinarjev obetalo, da bodo na podlagi zdaj dostopnih arhivskih dokumentov prišli do novih spoznanj. Maria Todorova je v tem kontekstu govorila o pravem

²⁷ Ibid.

²⁸ Cf. Neven Budak: »Der Schatten des Banus. Geschichtswissenschaft und neuer Nationalismus in Kroatien«, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 2:1 (1991), 95; Todorova, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1117; Ulf Brunnbauer: »Nach der Wende und an der Grenze. Neuorientierungen in der bulgarischen Geschichtswissenschaft nach 1989«, Europäische Ethnologie an der Wende: Perspektiven – Aufgaben – Kooperationen, ur. Klaus Beitz/Reinhold Johler (=Kittseer Schriften zur Volkskunde 12, Kittsee 2000), 111.

²⁹ Cf. Keith Brown: »A Rising to Count On: Ilinden Between Politics and History in Post-Yugoslav Macedonia«, The Macedonian Question: Culture, Historiography, Politics, ur. Victor Roudometof (Boulder 2000), 153.

»arhivskem fetišizmu«. ³⁰ Makedonski zgodovinarji, denimo, pravijo, da se makedonska zgodovina nahaja še v fazi faktografije, kajti šele ko je poskrbljeno za faktografsko osnovo, si je mogoče zastaviti analitična vprašanja. ³¹ Poudarjanje faktičnosti je v makedonskem – pa tudi v kakšnem drugem – primeru povezano tudi s konkurenco med posameznimi nacionalnimi zgodovinoписji, ki verjamejo, da morajo »dejstva« očistiti deformacij s strani tujega zgodovinoписja. V odnosu do drugih metod, na primer do *oral history*, pogosto vlada ignoranca ali celo neprikrito zavračanje, saj veljajo za znanstveno sumljive. ³² Pristopi, ki opustijo strukturo pripovedi, so prav tako izjemno redki in jih večinoma najdemo na obrobju discipline; strukturalistična zgodovina, interdisciplinarni nastavki in kvantitativne zgodovinske analize so poleg tega pogosto prepuščeni zgodovinarjem izven regije.

Kot dejstva pridejo v poštev predvsem dogodki, tokovi in osebnosti politične zgodovine, ob tem da tudi dela s področja gospodarske in kulturne zgodovine pogosto nosijo pečat dogodkovne zgodovine. Politična dogodkovna zgodovina velja za ustrezno metodo predstavljanja preteklosti naroda in utemeljevanja njegove veljavnosti. Narod si s kopičenjem dejstev, ki naj bi dokazovala tako njegovo starost kot tudi naravnost, pridobi dolg rodovnik. Vprašanja zgodovine vsakdanjega življenja in podobnih zgodovinskih izkustvenih področij se na tem ozadju ne kažejo zgolj kot irelevantna, temveč že kar kot nevarna, saj bi jih bilo težko stlačiti v nacionalni referenčni okvir. Prevlado politične zgodovine je nedvomno zaznamovala tudi aktualna izkušnja zgodovinarjev v prelomnem postsocialističnem času. Vsesplošna politizacija javnega življenja, predvsem v prvih letih transformacije, kot tudi iskanje novih zgodovinskih identitet v postsocialističnih družbah sta okrepila pritisk, da se je treba ukvarjati s politično zgodovino naroda in da jo je treba napisati povsem na novo. Političnost se je na ozadju tega časa kazala kot najpomembnejši urejevalni princip v zgodovinskem procesu. V nekdanjih jugoslovanskih republikah je osredotočenost na (politično) zgodovino narodov vsaj v prvih letih po koncu socializma privedla do marginalizacije že obstoječih socialnozgodovinskih tendenc. Poleg tega samonanašalnost nacionalno usmerjenega zgodovinoписja krepi izolacijo od mednarodnih trendov zgodovine, saj mnogi zgodovinarji primarno naslavljajo rojake in svojih raziskav ne umeščajo (ne želijo umestiti) v mednarodni kontekst. Tudi stiki med samimi jugovzhodnoevropskimi zgodovinoписci so zelo omejeni, kar se med drugim odraža tudi v zelo majhnem številu primerjalnih študij.

Metodološke kontinuitete ni omajala niti okrepljena metodološka in teoretska zavest. Objave o teoriji in metodologiji zgodovine so bile še naprej redke in omejene na peščico zgodovinarjev v posameznih državah. Če omenimo nekaj pomembnih zgledov: Mirjana Gross s Hrvaške, Oto Luthar iz Slovenije, Andrej Mitrović iz Jugoslavije/Srbije, Alexandru Zub iz Romunije. ³³ Toda zdi se, da je vpliv njihovih del v zgodovinoписni praksi omejen na njihovo neposredno okolico in učence, medtem ko večji del zgodovinarjev ne razmišlja o svojih epistemoloških izhodiščih, metodah in pristopu, temveč brez besed izhajajo iz veljavnosti

³⁰ Todorova, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, 1110.

³¹ Cf. o načinu dela makedonskih zgodovinarjev: Brown: »A Rising to Count On«, 153.

³² Cf. za Bolgarijo: Nikolaj Poppetrov: »Istorikt kato negodnik – negodnijat kato istorikt«, Demokratičeski pregled, 32 (poletje 1997), 123.

³³ Mirjana Gross: *Suvremena historiografija: korijeni, postignuća, traganja* (Zagreb 1996) [v nemščini: *Die gegenwärtige Geschichtsschreibung und ihre Wurzeln* (Wien/Köln/Weimar 1997)]; Oto Luthar: *Med kronologijo in fikcijo: strategije historičnega mišljenja* (Ljubljana 1993); id.: *Mojstri in Muze* (Ljubljana 1997); Andrej Mitrović: *Raspravljanja sa Klio o istoriji, istorijskoj svesti i istoriografiji* (Sarajevo 1991); id.: *Čudljiva muza. Ogledi o istorijskom, naučnom i umetničkom* (Valjevo 1992); id.: *Propitivanje Klio. Ogledi o teorijskom u istoriografiji* (Beograd 1996); Alexandru Zub: *Istorie și finalitate* (București 1991); id.: *Discurs istoric și tranziție. In cutarea unei paradigme* (Iași 1998).

pozitivistične paradigme. Poskusi posameznih zgodovinarjev, da bi zgodovinopisje jugovzhodnoevropskih dežel navezali na mednarodni metodološki diskurz in da bi sodobne metode uvedli tudi v svoji deželi, niso bili vedno dobrodošli in so včasih naleteli na nacionalistično motivirano zavračanje.³⁴ V nekaterih deželah so tudi prevedli tako metodološko-teoretske prispevke kot empirične študije vodilnih mednarodnih zgodovinarjev, to pa je zainteresiranim zgodovinarjem in študentom bistveno olajšalo dostop do teh besedil. Toda recepcija teh del je zaenkrat omejena na ozek krog in v različnih regijah zelo različna. Med državami so velike razlike tudi v stopnji refleksije zgodovinopisja o lastni zgodovini in sedanjosti. Zdi se, da je najmočnejša v nekaterih republikah nekdanje Jugoslavije. V Srbiji, recimo, so se kritični zgodovinarji, nezadovoljni s posledicami politike in z instrumentalizacijo političnega zgodovinopisja, intenzivneje ukvarjali z zgodovino svoje discipline.³⁵ Eden vodilnih srbskih zgodovinarjev, Branko Petranović, je objavil razmišljanje o problemu objektivnosti v zvezi z jugoslovansko izkušnjo.³⁶ V Sloveniji so nekateri zgodovinarji objavili dela o stanju zgodovinopisja v državi in o njegovem razvoju v 20. stoletju.³⁷ V Makedoniji sta bila objavljena dva zbornika z deloma zelo kritičnimi razpravami o stanju makedonskega zgodovinopisja, vendar pa nista imela opaznega vpliva na zgodovinopisno prakso.³⁸ V Bolgariji je vodilni predstavnik sodobne zgodovine Nikolaj Poppetrov svojo disciplino v nekem eseju ostro kritiziral zaradi ignoriranja novih metod in pristopov.³⁹ V Romuniji svojo disciplino analizira predvsem Alexandru Zub.⁴⁰ Objavljen je bil tudi uvod v zgodovino romunskega zgodovinopisja, ki ga je napisal Pompiliu Teodor.⁴¹ Opise stanja zgodovinopisja posameznih jugovzhodnoevropskih dežel deloma objavljajo tudi izven regije, njihovi avtorji pa so tako zgodovinarji iz Jugovzhodne Evrope kot tudi od drugod.⁴² V vodilnih zgodovinskih časopisih regije, nasprotno, večinoma zaman iščemo prispevke, ki bi se ukvarjali z vprašanji metodologije in teorije zgodovine ali ki bi skušali opraviti kritično inventuro.

³⁴ To se je, denimo, zgodilo na Hrvaškem ob objavi monografije Mirjane Gross »Suvremena historiografija«. Cf. Mirjana Gross: »Europska ili provincijalna historiografija?«, Časopis za suvremenu povijest, 29:2 (1997), 311–322. V Bolgariji je ugledni osmanist Strašimir Dimitrov zavrnil »oral history«, saj ta po njegovem mnenju ogroža enotnost naroda. Cf. njegovo recenzijo knjige »Etničeska kartina na Blgarija« (Sofija 1993), Istoričeski pregled, 3 (1993), 162.

³⁵ Ljubodrag Dimić/Đorđe Stanković (ur.): Istoriofija pod nadzorom (Beograd 1996); Sima Ćirković/Rade Mihaljčić (ur.): Enciklopedija srpske istoriografije (Beograd 1997).

³⁶ Branko Petranović: Istoričar i savremena epoha (Beograd 1997).

³⁷ Vasko Simoniti: »Med zgodovino in sedanjostjo«, Nova revija, 17 (1999), 210–211; Ervin Dolenc (ur.): Problemi slovenskega zgodovinopisja v 20. stoletju (Ljubljana 1999); cf. Verginella, »La Sonderweg slovena«.

³⁸ Sojuz na društva na istoričarite na Republika Makedonija (ur.): Aktuelni problemi vo makedonskata istoriografija i nastavata po istorija (Skopje 1996); Krste Bitovski et al. (ur.): Makedonskata istoriska nauka – dostignuvanja i problemi (Skopje 2000).

³⁹ Poppetrov, »Istorišt kato negodnik«. Cf. id.: »Periodizacijata na blgarskata istoriopiš: v trsene na adekvatnija kulturno-istoričeski model«, Istoričesko bdešte, 1–2 (2000), 238–254.

⁴⁰ Alexandru Zub: De la istoria critic la criticism. Istoriografi român sub semnul modernitcii (București 2000); id.: Orizont închis. Istoriografia român sub dictatur (Iași 2000).

⁴¹ Pompiliu Teodor: Introducere în istoria istoriografiei din România (Cluj-Napoca 2001).

⁴² Na primer za Slovenijo: Peter Vodopivec: »La historiographie slovène 1989–1994«, Histoire et pouvoir en Europe médiane, ur. A. Marès (Paris/Montreal 1996); posebna številka časopisa Qualestoria, 27:1 (junij 1999): »Fra invenzione della tradizione e ri-scrittura del passato. La storiografia slovena degli anni Novanta«. Za Hrvaško: Drago Roksandić: »La storiografia croata dopo il 1989«, I muri della storia. Storici e storiografia dalle dittature alle democrazie (1945–1990), ur. G. Corni (Trieste 1996). Za Bolgarijo: Todorova: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Bulgaria«, Brunnbauer, »Nach der Wende und an der Grenze«. Za Romunijo: Keith Hitchins: »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania«, American Historical Review, 97:4 (1992), 1064–1083. Za Jugoslavijo: Banac, »Historiography of the Countries of Eastern Europe: Yugoslavia«. Cf. Kaser, Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft, 173–212.

4. Spmemembe

4.1 Revizionizem

Kljub močnim silam kontinuitete je bila zgodovinska veda v jugovzhodnoevropskih državah podvržena tudi precejšnjemu pritisku po spremembah, saj se je zgodovinska zavest spremenila, nov družbenopolitični red pa je potreboval oporne točke za osmišljeno preteklost. Peter Niedermüller meni, da so javnost in tudi zgodovinarji hoteli obnoviti zgodovinsko dejanskost, ki jo je uničil socializem.⁴³ S strani socializma »poškodovano« zgodovino je treba popraviti, »ukradeno« ali celo »uničeno« zgodovino pa dobiti nazaj. Niedermüller v tem kontekstu govori o »renovaciji«, »rekonstrukciji« in »nacionalizaciji zgodovine«, kar je postalo nujno po koncu vladavine enopartijskega sistema.⁴⁴ Zgodovinska veda bi morala spraviti na dan tabuizirane izkušnje, da bi tako dopolnila zgodovino in premaknila semantične poudarke določenih dogodkov v preteklosti. Zgodovinarji bi poleg tega morali obnoviti zgodovinsko resnico in jo očistiti napačnih pojmovanj. To prizadevanje za odstranitev »socialističnih madežev« se je izrazilo v preimenovanju cest in mest kot tudi v novi spomeniški kulturi. »Renovirana« in »rekonstruirana« zgodovina je nato kot mit o izvoru, ki ga je oblikoval nov politični sistem, našla pot v širši politični in zgodovinski kontekst. Revizije kot tudi zapolnjevanje belih lis so bile značilnosti postsocialističnega preinterpretiranja preteklosti. Pri tem ni šlo le za površinsko obnovo »objektivnosti« in popravo ideološko izkrivljenih nazorov, temveč so bili poskusi revizije pogosto tudi politično pogojeni. Nove politične sile so se hotele sklicevati na zgodovinsko osnovo, s katero bi si pridobile legitimnost, zato je bilo treba socialistično obdobje in njegovo specifično pojmovanje zgodovine odstraniti. Preinterpretacije preteklosti pogosto niso temeljile na novih virih ali metodoloških pristopih, temveč na preprosti zamenjavi semantičnih predznakov: to, kar so nekoč komunisti zavračali kot slabo ali pa zamolčali, je nova politika rehabilitirala kot dobro.⁴⁵

Zlasti v nekdanjih jugoslovanskih republikah so bile tovrstne revizije pogosto povezane z nacionalizmom, ki se je lahko zdaj, ko je uradna parola o »bratstvu in enotnosti« pristala na smetišču zgodovine, svobodno izrazil. Vendar pa ta razvoj ni bil neposredna posledica konca socializma, temveč se je začel že v osemdesetih letih in je prispeval k delegitimaciji ureditve Jugoslavije: v Srbiji na primer se je zgodovinopisna rehabilitacija četnikov kot tudi predvojne Jugoslavije pričela že takrat, hrvaški zgodovinarji pa so na drugi strani skušali zmanjšati število srbskih žrtev med drugo svetovno vojno (zlasti v koncentracijskem taborišču Jasenovac).⁴⁶ Z razpadom federacije sta na celotnem ozemlju nekdanje Jugoslavije – čeprav z različno intenzivnostjo – pridobivali pomen zgodovinopisna delegitimacija titoistične Jugoslavije in rehabilitacija antijugoslovanskih kot tudi antikomunističnih sil. Na Hrvaškem so skušali publicisti in nekateri zgodovinarji – s predsednikom države in zgodovinarjem Franjem Tuđmanom na čelu – rehabilitirati Neodvisno državo Hrvaško, ki jo je ustanovila nacistična Nemčija, kot tudi fašistične ustaše, nacionalno zgodovino pa so začeli razlagati kot neprekinjeno tradicijo hrvaške države.⁴⁷ V Sloveniji so se na strani politične desnice pojavila prizadevanja, da bi domobrance, ki so kolaborirali s Hitlerjevo Nemčijo, rehabilitirali kot antikomunistične pa-

⁴³ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 253.

⁴⁴ Ibid., 254–262.

⁴⁵ Cf. Todor Kuljić: »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien – ein Vergleich«, Ost-West-Gegeninformationen, 14:2 (2002), II.

⁴⁶ O zgodovinopisnem revizionizmu v Srbiji in na Hrvaškem cf.: ibid.; Ivo Goldstein/Slavko Goldstein: Holo-kaust u Zagrebu (Zagreb 2001), 596–618.

⁴⁷ Iveljić, »Historiographie in Kroatien«, 4.

triot. Antikomunistična publicistika je Slovenijo predstavljala kot žrtev nasilne komunistične manjšine.⁴⁸ Ne na Hrvaškem ne v Sloveniji se te ekstremne revizionistične pozicije niso mogle uveljaviti med poklicnimi zgodovinarji, vseeno pa so tudi oni začeli premeščati poudarke, tako da so bile antijugoslovanske sile zdaj na splošno predstavljene v lepši luči. K preinterpretaciji druge svetovne vojne je prišlo tudi v kosovskoalbanskem zgodovinoisju. Antijugoslovansko in antisrbsko razpoloženje kosovskoalbanskega zgodovinoisja v devetdesetih letih spričo represivne politike Beograda na Kosovu niti ni bilo presenetljivo. Kosovskoalbanski avtorji so se temeljito posvetili tradiciji zatiranja Albancev v Srbiji in srbskim poskusom, da bi spremenili demografske razmere na Kosovu.⁴⁹ V Republiki Makedoniji so rehabilitirali makedonske nacionaliste – ki so se med drugo svetovno vojno in po njej zavzemali za neodvisno in »združeno« Makedonijo in ki so jih po l. 1945 izrinili iz političnega življenja oziroma preganjali –, saj so lahko služili kot očetje l. 1991 osamosvojenе makedonske države. Vseeno pa v Makedoniji radikalni poskusi, da bi pometli z jugoslovanskim obdobjem in ga ovrednotili popolnoma negativno – k čemur so spodbujali zlasti nacionalistična stranka VMRO-DPMNE (»Notranja Makedonska Revolucionarna Organizacija-Stranka Makedonske Nacionalne Enotnosti«) in njeni zgodovinarji –, niso bili uspešni, saj je dejstvo, da so jugoslovanski komunisti pod Titom odigrali odločilno vlogo pri nastanku makedonskega naroda, pregloboko zakoreninjeno v javni zavesti pa tudi stopnja politične kontinuitete z jugoslovanskim socialističnim obdobjem je bila visoka.⁵⁰

K prevrednotenju določenih dogodkov iz preteklosti, ki so bili v času socializma označeni absolutno negativno oziroma pozitivno, in k rehabilitaciji antikomunističnih sil je prišlo tudi v Albaniji, Bolgariji in Romuniji. Zlasti v Romuniji je zaznati zelo močan tok nacionalistično motiviranih poskusov rehabilitacije in revizije, ki se nanašajo predvsem na maršala Antonescuja, diktatorja iz časa druge svetovne vojne.⁵¹ Ocenjevanje njegove osebnosti je postalo pravi lakmusov test politične in tudi zgodovinoisne usmerjenosti romunskih zgodovinarjev. Radikalni revizionisti, kakršna sta Gheorge Buzatu, ki je dejaven v Stranki velike Romunije Vadima Tudorja, in Ion Scurtu, ne želijo rehabilitirati le Antonescuja, temveč tudi »železno gardo«; v svoji knjigi »Zgodovina Romunije 1918–1948« Tudor in Scurtu niti z besedo ne omenita njihovih zločinov.⁵² Tipično je, da so v Romuniji, kjer je bil komunistični režim še posebno represiven, prevedli in objavili – z dodanimi skoraj petdesetstranskimi »adendi« o komunističnih zločinih v državi – »Črno knjigo komunizma«.⁵³ V Bolgariji so številne politike, ki so jih po drugi svetovni vojni usmrtili oziroma zasledovali kot »fašiste«, zgodovinoisno in pravno rehabilitirali. V tej regiji so poskusi preinterpretacij in revizionistično pisanje velikokrat plod zgodovinarjev, ki so bili uveljavljeni že tudi pred l. 1989. Pri tem jim ni bilo potrebno popolnoma spremeniti nazorov, le svojo osnovno nacionalistično naravnanoost so morali osvoboditi samocenzure in nehati upoštevati prej vladajočo marksistično-leninistično

⁴⁸ Verginella: »La Sonderweg slovena«, 115; id.: »Il peso della storia«, *Qualestoria*, 27:1 (junij 1999), 24 sq.

⁴⁹ Na primer *Akademija e Shkencave dhe e Arteve të Kosovës* (ur.): *Gjenocidi dhe Aktet Gjenocidiale të Pushtetit Serb ndaj Shqiptarëve nga Kriza Lindore e Kendaj* (Prishtina 1995).

⁵⁰ Cf. Brunnbauer, »Nationalgeschichte als Auftrag«; Christian Voss: »Sprach- und Geschichtsrevision in Makedonien«, *Osteuropa*, 51:8 (2001), 953–967.

⁵¹ Cf. o revizionizmu v Romuniji in zlasti o poskusih rehabilitacije maršala Antonescuja: Lucian Boia: »Romanian Historiography after 1989«, referat za srečanje *Ein Jahrzehnt postkommunistischer Historiographie: Die Aufarbeitung der Vergangenheit in den 90er Jahren* (Desetletje postkomunističnega zgodovinoisja: obdelava preteklosti v 90. letih), Dunaj, 27.–29.9.2001, 3; Dan Berindei: »Pro und Kontra Ion Antonescu: Eine Geschichtsdebatte in Rumänien«, *Südosteuropa*, 45:11–12 (1996), 840–854; William Totok: »Rumänien: Antonescu – ein Opfer auf dem Altar der Diplomatie«, *Ost-West-Gegeninformationen*, 13:2 (2001), VI–XV.

⁵² Ion Scurtu/Gheorge Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX. 1918–1948* (București 1999).

⁵³ Cf. »Kommunistischer Terror in Rumänien«, *Osteuropa* 50:2 (2000), A41–A46.

ideologijo ter za 180 stopinj spremeniti svoje ocene nekaterih zgodovinskih dogodkov. S tem so se izognili nujni nalogi, da vlogo, ki so jo sami odigrali kot producenti ideologije in legitimnosti v socialističnem režimu, podvržejo kritični avtorefleksiji, v čemer so sicer videli grožnjo koherenci svojih biografij.⁵⁴

Namen revizionističnih prizadevanj ni bil zgolj, da v slabi luči prikažejo socialistični režim, ki ga je zamenjal nov sistem, temveč tudi da ustvarijo izhodišče neke pozitivne tradicije, tako da bi se novi red lahko predstavljal za njenega (domnevnega) nadaljevalca. Častno predsocialistično preteklost, ki so jo iskali, so pogosto našli v obdobju med obema svetovni-ma vojnama, ki ga je komunistično zgodovinopisje splošno označevalo kot »fašistično« in za katerega je zdaj vladalo precejšnje zgodovinopisno zanimanje. Zdaj so to medvojno obdobje deloma romantizirali in povzdigovali v »zlato« dobo – Peter Niedermüller je to težnjo opazil tudi v vzhodni Srednji Evropi.⁵⁵ Pretirano povzdigovanje medvojnega obdobja je služilo konstrukciji alternativne predsocialistične preteklosti, na ozadju katere je bilo socialistično obdobje videti kot od zunaj (s strani Sovjetske zveze) vsiljena odvrnitev od resnične, »naravne« zgodovinske poti, ki naj bi bila narodu vnaprej določena. V nasprotju s komunisti so revizionisti o fašističnih tendencah tega obdobja vse bolj molčali. Vsekakor pa je bilo tudi nekaj upoštevanja vrednih odstopanj od te težnje: v Bolgariji, denimo, je med poklicnimi zgodovinarji prišlo do uravnotežene in stvarno utemeljene razprave o problemu fašizma v državi, ki se je lahko naslonila na raznolike poglede še iz časa pred l. 1989. Na Hrvaškem sta Slavko in Ivo Goldstein objavila monumentalno delo o holokavstu v Zagrebu.⁵⁶

Prizadevanje za to, da bi našli novo »zlato« dobo, je bilo tesno povezano z željo, da bi lastno državo predstavili kot »evropsko«, saj je »Evropa« v smislu pristopa k EU postala najpomembnejši cilj novih vlad. Iz zgodovine države bi morale biti razvidne, da je bila že od nekdaj sestavni del »Evrope« in da je samo zaradi krivične odločitve z Jalte – in pred tem zaradi turške vladavine – bila izključena iz zveze evropskih držav. Toda zdaj bo prišlo do naravne »vratitve« v Evropo. Evropski topos se je na primer izrazil v predstavah o *antemuralis christianitatis*, ki jih goji zgodovinopisje nekaterih držav Jugovzhodne Evrope. V nekdanji Jugoslaviji je bilo to značilno zlasti za Hrvaško in Slovenijo, kjer je bila delegitimacija socialističnega obdobja in jugoslovanske ureditve povezana z močnim poudarjanjem pripadnosti »Evropi«, pri čemer se je implicitno izhajalo iz tega, da »Balkan« in Jugoslavija nista del Evrope.⁵⁷ A tudi v drugih deželah regije so si prizadevali, da bi pripadnost »Evropi« utemeljili s podatki iz zgodovine. S poudarjanjem »Evrope« kot bistva nacionalne zgodovine so se spremenili miti o izvoru naroda oziroma je prišlo do novih poudarkov v predstavah o njegovem rodovniku. V prizadevanju, da bi si priskrbeli nedvoumno »evropsko« preteklost, so na primer v Sloveniji znova oživili mit o »venetskem« izvoru.⁵⁸ Na Hrvaškem so obudili »iransko« teorijo o etnogenezi hrvaškega naroda.⁵⁹ Vendar pa o etnogenezi niso toliko razpravljali poklicni zgodovinarji, temveč v večji meri različni publicisti. Nedvoumno zgodovinsko podkrepil pa je bil poskus v Republiki Makedoniji, da bi se antične Makedonce razglasilo za – če že ne neposredno etnične, pa vsaj politično-kulturne – prednike sedanjega makedonskega naroda. Ta mit je bil nujna posledica konflikta z Grčijo, do katerega je prišlo zaradi imena in simbolov nove države. To, da so narodi nekdanje Jugoslavije poudarjali svoje neslo-

⁵⁴ Cf. Kuljić, »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien«, VI.

⁵⁵ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 258.

⁵⁶ Goldstein/Goldstein: Holokaust u Zagrebu.

⁵⁷ Verginella, »La Sonderweg slovena«, 103.

⁵⁸ Ibid., 108.

⁵⁹ Iveljić, »Historiographie in Kroatien«, 5.

vanske korenine, je bil seveda tudi izraz konca politične ureditve, ki se je že v svojem imenu razumela kot zveza južnoslovanskih narodov.

Toda zgodovinopisje se kljub rehabilitaciji nekomunističnih in antikomunističnih vidikov lastne preteklosti ni začelo intenzivno ukvarjati s komunizmom in socialističnim obdobjem, če izvzamemo probleme prihoda komunistov na oblast in represivne ukrepe, ki so temu neposredno sledili. Skromen interes zgodovinopisja za obobje socializma je po eni strani povezan s še vedno omejenim dostopom do arhivskih virov iz tistega časa, po drugi strani pa tudi z majhno časovno distanco in s politizacijo problema. Poleg tega so bili mnogi zgodovinarji sami tesno vpeti v režim in se zato bojijo, da bi se morali, če bi se kritično ukvarjali s socialistično preteklostjo, lotiti tudi lastnih biografij.⁶⁰ Molk zgodovinarjev o fenomenu komunizma odpira prosto pot antikomunistični publicistiki, ki na temelju tradicionalnega koncepta totalitarizma riše podobo monolitnega sistema.⁶¹ Prizadevanjem teh sil, da bi demonizirale komunistično preteklost, so se zgodovinarji le redko zoperstavili s poskusi podrobne, k virom usmerjene obdelave tematike. Deloma to tudi ni bilo v interesu tistih, ki so bili na oblasti, saj so izšli iz nekdane partije. V Romuniji, denimo, je bilo v času predsednika Iliescuja (1990–1996) komaj kaj uradnih ali pravnih poskusov obdelave komunistične preteklosti.⁶² Kot ugotavlja Hans-Christian Maner so se tudi romunski zgodovinarji »vzdržali pozornost zbujajočega raziskovanja komunističnega obdobja«.⁶³ Vseeno pa sta bili ustanovljeni dve neodvisni znanstveni instituciji (»Nacionalni inštitut za proučevanje totalitarizma« in »Središče za zgodovino imaginarnega«), ki sta obdelovali različne vidike komunistične oblasti v Romuniji.⁶⁴ V Bolgariji stanje ni dosti drugačno. Pobuda, da bi obdelali vsaj razvoj lastne discipline v času socializma in njeno politično instrumentalizacijo, je sicer pripeljala do zbornika dokumentov na to temo,⁶⁵ vendar pa se potem v tej smeri ni nadaljevalo. V Bolgariji se z obdobjem socializma ukvarjajo predvsem etnologi in etnografi, medtem ko so zgodovinarji do te teme zelo zadržani. S tem je fokus proučevanja socializma prestavljen s političnih – in torej represivnih – vidikov k vprašanju vsakdanje družbene prakse ter razhajanja med družbeno realnostjo in ideološkimi cilji. Zgodovinarji k tem vprašanjem ne prispevajo veliko, saj ne ustrezajo klasičnemu kanonu zgodovinskega raziskovanja. V Bolgariji, Romuniji in Albaniji je najti komaj kakšno znanstveno obdelavo zgodovine žrtev komunistične represije, kar je mogoče pojasniti tudi s skepso do *oral history*. Razlog za odpor do *oral history* gotovo ni zgolj nepoznavanje sodobnih metodoloških razprav o ustnih in drugih avtobiografskih virih, temveč tudi socialistična izkušnja z lažjo, preobračanjem, samocenzuro in ideologizacijo izjav. Zato veliko zgodovinarjev meni, da je »resnico« mogoče najti samo v pisnih virih, to pa proučevanje izkušenj žrtev komunističnega sistema zelo omejuje.

V neodvisnih bivših jugoslovanskih republikah se pri »obdelovanju« socialistične preteklosti osredotočajo na opisovanje Jugoslavije kot ječe narodov. Na Hrvaškem in v Sloveniji predvsem poudarjajo grozodejstva, ki so jih Titovi partizani dejansko ali domnevno zagrešili

⁶⁰ Cf. Kuljić, »Geschichtsrevisionismus in Kroatien und Serbien«, VI; Boia: »Romanian Historiography after 1989«, 3; Kaser, »Südosteuropäische Geschichte und Geschichtswissenschaft, 197.

⁶¹ Cf. Verginella, »La Sonderweg slovena«, 115.

⁶² Hans-Christian Maner: »Die zandauernde Vergangenheit'. Der Umgang mit dem Vermächtnis der kommunistischen Herrschaft in Rumänien (1990–1996)«, Osteuropa, 48:10 (1998), 1029.

⁶³ Ibid., 1039.

⁶⁴ Ibid., 1035 sq.

⁶⁵ Vera Mutafchieva et al. (ur.): Sdt nad istoricite. Blgarska istoričeska nauka. Dokumenti i diskusii 1945–1950. Zv. 1 (Sofia 1995).

nad Hrvati oziroma Slovenci. Na Hrvaškem je predvsem Pliberk dosegel emblematično razsežnost, prav tako pa so tudi v Sloveniji izšla dela o izvensodnih usmrčitvah domnevnih in resničnih nacističnih kolaborantov. V Makedoniji so – v vseh primerih tisti, ki so bili prizade ti, – objavili nekaj del o represiji nad nacionalisti in (domnevnimi) pripadniki informbiroja, medtem ko so nadaljnja antijugoslovanska revizionistična prizadevanja naletela na močan odpor večine uveljavljenih zgodovinarjev.⁶⁶ V Srbiji in Črni gori so prav tako izšle knjige o komunistični represiji po l. 1944 – pri tem je deloma šlo za spomine nekdanjih taboriščnikov –, toda v splošnem so se profesionalni zgodovinarji izogibali tej problematiki. Iz razumljivih razlogov (zlasti v Srbiji) dolgo časa tudi ni bilo politične spodbude za kritično preverjanje jugoslovanske in socialistične preteklosti. Do resničnega preseganja preteklosti, ki bi po eni strani jasno prikazalo strukturo oblasti v socializmu, po drugi strani pa bi si prizadevalo za spravo med storilci in žrtvami, do zdaj v Jugovzhodni Evropi še ni prišlo.⁶⁷ Ta manko je značilen zlasti za postjugoslovanski prostor, kjer ne bi bilo potrebno zgolj obdelati socialistične preteklosti, temveč tudi navesti zgodovinsko odgovornost za vojne v devetdesetih. Tudi za drugo svetovno vojno se je izkazalo, da je še zmeraj predmet zelo konfliktnih spominov in konceptualizacij s strani zgodovinarjev.

4.2 Metodologija

Metodološka usmeritev jugovzhodnoevropskega zgodovinopisja se spreminja počasi in še ne s tisto kritično intenziteto, ki bi bila potrebna za preboj nove metodologije. Osrednja metodološka paradigma je pozitivistična paradigma, ki želi na podlagi »dejstev« »objektivno« rekonstruirati preteklost. Ta naravnost se nazorno kaže v prevladi na pisne dokumente oprte dogodkovne zgodovine. Toda v večini dežel obstajajo tudi drugačni pristopi – pristop socialne zgodovine, zgodovine vsakdanjega življenja, zgodovine mentalitet, zgodovinske antropologije, zgodovinske demografije itd. –, ki pa (še) niso uspeli postati dominantna paradigma in resnično konkurirati glavnemu toku.

Kako učinkovite so metodološke inovacije, je v največji meri odvisno od tega, ali se lahko navežejo na obstoječe tokove onstran narativne politične zgodovine. To je bilo na primer mogoče na Hrvaškem, kjer so Mirjana Gross in drugi že v šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja položili temelje za socialnozgodovinsko usmeritev⁶⁸, ali pa v Sloveniji, kjer se je Peter Vodopivec v sedemdesetih in osemdesetih letih ukvarjal z metodološkimi problemi strukturalne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja. V obeh deželah je tudi v devetdesetih letih izšlo nekaj socialnozgodovinskih del.⁶⁹ Ni presenetljivo, da so zgodovinskoantropološko usmerjen časopis »Zgodovina za vse – Vse za zgodovino« začeli izdajati prav nekdanji Vodopivčevi študentje. Ta krog pretežno mlajših zgodovinarjev je sprejel ideje annalovske šole, nemške *Sozialgeschichte* in zgodovinske antropologije ter se tako odvrnili od politično usmerjene dogodkovne zgodovine.⁷⁰ Tudi v Srbiji so obstajale navezave na so-

⁶⁶ Cf. Voss, »Sprach- und Geschichtsrevision in Makedonien«.

⁶⁷ Höpken: »'Vergangenheitsbewältigung' in Südosteuropa«, 613–628.

⁶⁸ Budak, »Der Schatten des Banus«, 96.

⁶⁹ Na primer monografije: Mirjana Gross: *Die Anfänge des modernen Kroatiens. Gesellschaft, Politik und Kultur in Zivil-Kroatien und Slawonien in den ersten dreißig Jahren nach 1848* (Wien/Köln/Weimar 1993); Igor Karman: *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800–1941)* (Zagreb 1991); id.: *Hrvatska na pragu modernizacije 1750–1918* (Zagreb 2000); Žarko Lazarević: *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskega kmeta 1848–1948* (Ljubljana 1994); Nenad Vekarić: *Stanovništvo poluotoka Pelješa*, v 2 zv. (Dubrovnik 1993); Marta Verginella: *Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju* (Ljubljana 1990).

⁷⁰ Verginella, »Il peso della storia«, 29.

cialnozgodovinsko tradicijo, kar se je izrazilo v vrsti novejših objav s področja socialne zgodovine, kulturne zgodovine in zgodovine vsakdanjega življenja; pri tem so za novejšo in sodobno zgodovino vredni omembe predvsem različni članki v novem časopisu »*Godišnjak za društveno istoriju*« ter dela o zgodovini vasi v Srbiji.⁷¹ Razmeroma izrazit socialno- in kulturnozgodovinski interes se v Srbiji kaže med medievalisti; razprava o strahu v bizantinskem cesarstvu Radivoja Radića, objavljena v dveh zvezkih, predstavlja mejnik v srbski zgodovini mentalitet.⁷² Na inštitutu za zgodovino Univerze v Beogradu so se v zadnjem desetletju intenzivneje posvečali zgodovinski antropologiji, ta prizadevanja pa so podprli stiki z oddelkom za jugovzhodnoevropsko zgodovino Univerze v Gradcu, kjer je poudarek prav na zgodovinskoantropološkem raziskovalnem pristopu.⁷³ V Romuniji so annalovsko šolo sprejeli že pred letom 1989 in tudi kasneje naj bi ti francoski nastavki za vse tiste romunske zgodovinarje, ki so jih zanimala socialnozgodovinska vprašanja, ostali odločilni.⁷⁴ Močan vpliv *Annalesov* je zaznati tudi pri poskusu sinteze romunske zgodovine Bogdana Murgescuja, ki v ospredje ne postavlja zgodovinskih dogodkov, temveč strukture družbene organizacije kot tudi primerjavo z drugimi deli Evrope.⁷⁵ Francoski vpliv se kaže tudi v velikem zanimanju za vprašanja identitete⁷⁶ in mentalitete⁷⁷. Poleg tega so bila objavljena tudi dela o različnih vidikih socialne zgodovine. V Bosni in Hercegovini se je sprva zdelo, da je vojna uničila obstoječe socialnozgodovinske nastavke, saj je z vojno izkušnjo v središče stopila politična zgodovina. Toda v zadnjih letih znova nastajajo tudi socialnozgodovinska dela.⁷⁸ Tam, kjer se pozitivističnemu in narativnemu kredu niso postavili po robu že pred letom 1989, so se alternativni pristopi razvili le počasi. V Makedoniji in Albaniji se s temami zgodovine vsakdanjega življenja in socialne zgodovine ukvarja le nekaj del (denimo dela Violete Ačkoske o spremembah agrarnih struktur v Makedoniji po drugi svetovni vojni ali pa študija Valentine Duke o mestu v Albaniji v prvi četrtini 20. stoletja);⁷⁹ še najbolj se v teh dveh deželah s socialnozgodovinskimi temami ukvarja osmanistika, saj po eni strani ne more poročati o mnogih dogodkih, ki se zdijo relevantni za narod, po drugi strani pa jo k tovrstnim vprašanjem napeljujejo sami viri (davčni registri itd.).⁸⁰ Tudi v Bolgariji so se osmanisti nadpovprečno

⁷¹ Momčilo Isić: Seljaštvo u Srbiji 1918–1925 (Beograd 1995); id.: Socijalna i agrarna struktura Srbije u Kraljevini Jugoslaviji (Beograd 1999); id.: Seljaštvo u Srbiji 1918–1941, zv. 1 (Beograd 2000); Momčilo Pavlović: Srpsko selo 1945–1952. Otkup (Beograd 1997).

⁷² Radivoj Radić: Strah u poznoj Vizantiji 1180–1453, v 2 zv. (Beograd 2000).

⁷³ Miroslav Jovanović/Karl Kaser/Slobodan Naumović (ur.): Between the Archives and the Field: A Dialogue on historical anthropology of the Balkans (Beograd/Graz 1999); Milan Ristović: Obični ljudi: prilozi za istoriju (Beograd 1999); Miroslav Jovanović/Slobodan Naumović (ur.): Childhood in South East Europe: Historical Perspectives on Growing Up in the 19th and 20th Century (Beograd/Graz 2001); id.: Gender Relations in South East Europe (Beograd/Graz 2002).

⁷⁴ Boia, »Romanian Historiography«, 4.

⁷⁵ Bogdan Murgescu: Istorie românească – istorie universal (600–1800) (București 1999).

⁷⁶ Cf. Alexandru Zub/Nicolae Bocșan/Valeriu Leu (ur.): Identitate și alteritate. Studii de imagologie (Reșica 1996); Nicolae Bocșan/Sorin Mitu/Toader Nicoar: Identitate și alteritate. Studii de imagologie, zv. 2 (Cluj-Napoca 1998); Mirela-Luminica Murgescu (ur.): Identități colective și identitate națională. Percepții asupra identității în lumea medievală și modernă. In memoriam Al. Duce (București 2000).

⁷⁷ Stefan Lemny: Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc (București 1990); Alexandru Zub (ur.): Temps et changement dans l'espace roumain. Fragments d'une histoire des conduites temporelles (Iași 1996); Daniel Barbu: Scrisoare pe nisip. Timpul și privirea în civilizația românească a secolului al XVIII-lea (București 1996).

⁷⁸ Npr. Husnija Kamberović: Prema modernom društvu. Bosna i Hercegovina od 1945. do 1953. godine (Tešanj 2000).

⁷⁹ Violeta Ačkoska: Agrarno-sopstvenički odnosi, promeni i procesi vo Makedonija 1944–1953 (Skopje 1998); Valentina Duka: Qytetet e Shqipërisë në vitet 1912–1924 (Tiranë 1997).

⁸⁰ Npr. v Makedoniji: Aleksandar Matkovski: Nomadskoto stočarstvo vo Makedonija od XIV do XIX vek (Skopje 1996); Dragi orgiev: Skopje od tursko osvojuvanje do krajot na XVII vek (Skopje 1997).

pogosto ukvarjali s socialnozgodovinskimi vprašanji. Sicer pa so se lahko v tej državi kljub nekaterim nasprotovanjem v zadnjih letih tudi na drugih področjih zgodovinske vede uveljavili novi pristopi.⁸¹ Za spremembe so se v Bolgariji kot zelo pomembni izkazali stiki z znanstveniki iz tujine in sodelovanje bolgarskih zgodovinarjev pri mednarodnih projektih. Zdaj lahko v Bolgariji najdemo že vrsto del, ki temeljijo na idejah zgodovine vsakdanjega življenja, socialne zgodovine, zgodovinske antropologije in kulturne zgodovine. Zlasti na področju *oral history* so obstajala intenzivna raziskovalna prizadevanja,⁸² ki so med drugim privedla do ustanovitve (avto)biografskih arhivov v Sofiji in Blagoevgradu.⁸³ Prav tako je bilo v zadnjih letih objavljenih nekaj zbornikov z intervjuji in avtobiografskimi pripovedmi.⁸⁴ Zgodovinarica Daniela Koleva se je intenzivno ukvarjala z vprašanji biografije in z metodami uporabe (avto)biografskih virov za zgodovinske raziskave.⁸⁵ Biografski metodi je bila posvečena tudi ena od številnih narodopisnega časopisa *Blgarski folklor*.⁸⁶ Zanimanje za to vrsto virov je povezano tudi s prizadevanji, da bi zgodovinsko antropologijo v Bolgariji uvedli kot nov pristop, pri čemer pa je ta zelo interdisciplinarno usmerjena.⁸⁷

Omeniti velja, da metodološke inovacije v Bolgariji pogosto prihajajo s periferije in z roba discipline ali pa celo od sosednjih disciplin, recimo etnologije. Medtem ko je najpomembnejši bolgarski zgodovinski časopis »*Istoričeski pregled*« usmerjen zelo tradicionalno in tudi ne kaže nikakršnega zanimanja za teoretske in metodološke razprave, objavlja interdisciplinarni časopis »*Balkanističen forum*«, ki izhaja v Blagoevgradu, vedno znova kulturno- in socialnozgodovinska kot tudi zgodovinskoantropološka dela ter skuša spodbujati diskusijo o metodah. Podoben razcep v zgodovinopisju se je zgodil tudi v drugih deželah, denimo na Hrvaškem in v Srbiji, kjer se na novo ustanovljena časopisa *Otium* oziroma *Godišnjak za društvenu istoriju* posvečata socialni zgodovini v širšem pomenu, zgodovinski antropologiji in interdisciplinarnosti, medtem ko so osrednji organi zgodovinopisja praviloma ostali tradicionalno usmerjeni. Metodološki modernizatorji in »tradicionalisti« se zato med seboj le redko spustijo v diskusije; komunicirajo v različnih sferah, to pa krepi obrambno držo tistih, ki se oklepajo pozitivistične paradigme.

5. Povzetek

Upanje, da bo po koncu socializma prišlo do hitrih sprememb v zgodovinopisju, se ni uresničilo, toda napadi na branike še vedno dominantne dogodkovne zgodovine se množijo. Če pomislimo na velikanske finančne težave, s katerimi se sooča zgodovinopisje v Jugovzhodni Evropi, kot tudi na deloma težke politične pogoje, se pretirana pričakovanja zazdijo neprimerna. V tako majhnih deželah, kot so Slovenija, Črna gora in Makedonija, je poleg tega krog zgodovinarjev zelo pregleden, zato je znotrajdisciplinarna socialna kontrola v smeri obrambe dominantne paradigme še toliko lažja. Kljub temu se je zgodovinopisje v Jugovzhodni Evropi začelo spreminjati, tako da je za zgodovinopisni diskurz značilna vse večja heterogenost. Podobno kot velja za celotno družbo, je zdaj tudi v zgodovinopisju najti posamezna področja, ki so vključena v mednarodne povezave, medtem ko druga še vedno vztrajajo v zelo parohijalnem, izoliranem in pogosto prav anahronističnem položaju. Zgodovinopisni diskurz – celo če bi se uveljavili inovativni tokovi – ne bo več dosegel enotnosti, kakršna je vladala v socializmu, temveč bo v svoji raznolikosti zrcalil pluralistične strukture postsocialističnih družb in identitet.

Fragmentiranost zgodovinopisnega diskurza po eni strani odseva skepso do koncepta *Meistererzählung*, potem ko je komunistična *Meistererzählung* tako spektakularno propadla in ko je lingvistični obrat splošno spodkopal vero v možnost »*master narratives*«; po drugi

strani pa pomeni tudi določen eskapizem, saj velike strukture vse bolj uhajajo iz vidnega polja, zgodovina pa se kaže kot kompleksna mreža enakovrednih zgodb. To nas spomni na ugotovitev Petra Niedermüllerja, da »v sedanjosti Vzhodne Evrope zgodovina počasi [izginja] za individualnimi usodami in partikularnimi življenjskimi svetovi /in da/ 'velike' povezave oziroma zgodovinske makroperspektive [postajajo] nevidne«⁸⁸. Pomembnm vprašanjem, ki zadevajo politično in ekonomsko zgodovino regije, se zgodovinarji, ki uporabljajo inovativne metode, praviloma izogibajo, saj jih veliko bolj zanimajo do sedaj marginalizirane teme in v zgodovinskem diskurzu marginalizirane skupine prebivalstva. Zdi pa se, da decentralizacija zgodovine spodkopava tudi koherenco nacionalne ideologije in da s tem, ko v središče pozornosti postavlja človeka z njegovimi izkušnjami in v njegovi zgodovinskosti, deluje razsvetljensko. To otežuje monopolizacijo in instrumentalizacijo zgodovine s strani politične oblasti.

V zgodovinski vedi jugovzhodnoevropskih držav se šele zdaj začenja uveljavljati zavest o heterogenosti, ambivalenci in kontingenci zgodovinskih izkušenj in procesov.

Prevod iz nemščine Anja Naglič

Zusammenfassung

»Kontinuitäten und Wandel. Aktuelle Trends in den Historiografien Südosteuropas«

Ulf Brunnbauer

Der vorliegende Artikel gibt einen analytischen Überblick über die Entwicklung der Geschichtswissenschaften in Südosteuropa seit dem Ende des Sozialismus. Er beruht auf den Ergebnissen des internationalen Forschungsprojekts *„Historiography in Southeast Europe after the End of Socialism“*, das in den Jahren 2001 bis 2003 an der Abteilung für Südosteuropäische Geschichte (Universität Graz) durchgeführt worden ist, und an dem Historiker aus allen Staaten Südosteuropas teilgenommen haben.

Mit dem Ende des Sozialismus waren hohe Erwartungen an die Geschichtswissenschaften verknüpft: jetzt, frei von politischer und ideologischer Einflussnahme, und dem marxistisch-leninistischen Prokrustesbett entstiegen, erwarteten viele Beobachter eine rasche Neuorientierung der historischen Disziplinen in Südosteuropa sowie eine kritische Aufarbeitung des halben Jahrhunderts kommunistischer Herrschaft. Doch wie so viele andere angesagte Revolutionen fand auch diese nicht statt. Vielmehr zeigte sich in vielen Bereichen der Geschichtswissenschaft ein hohes Maß an Kontinuität. Dafür waren verschiedene Faktoren verantwortlich: zum einen die generelle Wandlungsresistenz der Historiografie; zum anderen die institutionellen und personellen Kontinuitäten; und schließlich die sich verschlechter-

⁸¹ Cf. Ulf Brunnbauer: »Historische Anthropologie in Bulgarien. Die schwierige Geburt eines neuen Konzepts«, *Historische Anthropologie*, 7:1 (1999), 129–146.

⁸² Cf. Daniela Koleva (ur.): *Talking History*. International Oral History Conference, Kiten, Bulgaria '99 (Sofia 2000).

⁸³ Brunnbauer, »Historische Anthropologie in Bulgarien«, 140.

⁸⁴ Kristina Popova (ur.): »Ein roter und ein weißer Zwim.« *Jugend auf dem Balkan (=Damit es nicht verloren geht...*, zv. 35, Wien/Köln/Weimar 1996); Petr Vodeničarov/Kristina Popova/Anastasija Pašova (ur.): *Iskam čovekt da e vinagi prijaten i da si pravim moabet...* (Sofia 1998); Daniela Koleva/Rajna Gavrilova/Vanja Elenkova (ur.): *Slnceto na zalez pak sreštu men. Žitejski razkazi* (Sofia 1999).

⁸⁵ Daniela Koleva: *Biografija i normalnost* (Sofia 2002).

⁸⁶ *Blgarski folklor*, 6 (1994).

⁸⁷ Brunnbauer, »Historische Anthropologie in Bulgarien«.

⁸⁸ Niedermüller, »Zeit, Geschichte, Vergangenheit«, 255.

nde materielle Situation, die einer Innovation ganz und gar nicht förderlich war. Die Kontinuität zeigte sich sowohl auf inhaltlicher als auch theoretisch-methodologischer Ebene: einerseits blieb die Nation das zentrale Subjekt der historischen Meistererzählung; andererseits dominierte weiterhin ein an (politischer) Ereignisgeschichte ausgerichteter, weitgehend theoriefreier Positivismus. Der politische Druck auf die Geschichtswissenschaften war in den meisten Fällen gering (am größten war er noch in Kroatien unter Tudjman); in den von ethnischen Konflikten betroffenen Gesellschaften waren allerdings auch manche Historiker an der nationalistischen Mobilisierung beteiligt. In Makedonien etwa gibt es eine starke anti-albanische Tendenz in der Nationalhistoriografie.

Der Artikel macht aber auch deutlich, dass in einigen Bereichen und Ländern wesentliche Neuerungen bereits vor dem Ende des Sozialismus stattgefunden haben; in Kroatien, Slowenien und Serbien etwa erfolgte die Rezeption sozialhistorischer Ansätze bereits während der 1970er und 80er Jahre, und auch in Rumänien war man schon vor dem Ende des Sozialismus mit der *Annales*-Schule vertraut. Diese Tendenzen wurden in den von Krieg betroffenen ex-jugoslawischen Republiken teilweise an den Rand gedrängt, ohne aber zu verschwinden; sie bieten heute eine gute Basis für die Innovation der jeweiligen Geschichtswissenschaften.

Bei aller Betonung des Elements der Kontinuität sind auch wesentliche Veränderungen zu konstatieren: Diese betreffen einerseits inhaltliche Revisionen der während des Sozialismus gültigen Geschichtsinterpretation, die mit dem Auffüllen von »weißen Flecken«, der Behandlung von »Tabuthemen« sowie der Neubewertung spezifischer Ereignisse und Personen der Vergangenheit zusammen hängen. In Slowenien und Kroatien kam es z.B. zu einer starken Thematisierung des kommunistischen Terrors während des Partisanenkriegs und der ersten Jahren der kommunistischen Herrschaft, wodurch die jugoslawische Periode entlegitimiert werden sollte. In Makedonien wiederum wurden nationale Aktivisten aus der Zeit des Zweiten Weltkriegs, die in Titos Jugoslawien verfolgt worden waren, als Ahnherren des unabhängigen Makedonien rehabilitiert. Vielfach erschöpften sich aber die Revisionen im einfachen Umdrehen der Vorzeichen der Bewertungen aus sozialistischer Zeit, ohne dass neue Befunde ans Tageslicht gekommen wären. In einigen Fällen versuchten nationalistische Historiker und Publizisten auch rechtsextreme und faschistische Tendenzen der Vergangenheit zu rehabilitieren. Zu einer intensiveren Beschäftigung mit der Zeit des Kommunismus – abgesehen von den Jahren der Etablierung der kommunistischen Regime – ist es aber nicht gekommen.

Schließlich gibt es auch im Bereich der Methode Veränderungstendenzen. Eine zunehmende Anzahl von Historikern wendet sich der Sozial- und Kulturgeschichte zu und macht von interdisziplinären Methoden Gebrauch. In manchen Ländern, z.B. in Bulgarien und Rumänien, kommen diese Neuerungen eher von den Rändern der Disziplin, während die zentralen historischen Einrichtungen (v.a. die Akademie-Institute) sehr konservativ bleiben, was auch mit ihrer gerontokratischen Struktur zusammen hängt. Für Innovationen stimulierend erwiesen sich internationale Zusammenarbeit sowie Übersetzungen wichtiger »westlicher« Historiker. Es kam auch zur Gründung einiger neuer historischer Zeitschriften in der Region, die sich v.a. der Sozial- und Alltagsgeschichte sowie der historischen Anthropologie widmen. Aber nur selten treten innovative Historiker mit eher traditionell orientierten in Kommunikation. Vielmehr bilden sich Nischen heraus, wodurch bisweilen die großen Strukturen aus dem Blick geraten. Aber in jedem Fall untergraben die neuen Entwicklungen – in unterschiedlicher Intensität natürlich – die homogene nationale Meistererzählung, indem sie verschüttete und marginalisierte Erfahrungen thematisieren.

Daher kann man, trotz aller Schwierigkeiten, für die meisten Länder durchaus positiv in die Zukunft sehen, was die Entwicklung der Historiografie angeht. Zumindest ist sie von zunehmender Vielfalt geprägt, und einige Historiker widmen sich auch vermehrt der Selbstreflexion über die eigene Disziplin.